

Între istorie literară și filologie: Nicolae Drăganu

Cel care a ilustrat poate cel mai pregnant enciclopedismul „muzeiștilor” clujeni, prin îmbrățișarea cu aceeași fervoare intelectuală a unor ramuri diverse ale filologiei și lingvisticii, ca și a istoriei literare, a fost Nicolae Drăganu (1884–1939). Studiul vechilor texte literare, toponimia și antroponimia, lexicologia și sintactica l-au captivat în egală măsură, fiecărei discipline consacându-i cercetări temeinice și novatoare. Fie că ne vom referi la recenziile docte, scrise în spiritul critic cultivat la „Dacoromania”, fie la notele lexicale și etimologice concentrate, dar cu soluții imprezvizibile și, de cele mai multe ori, plauzibile, fie la studiile masive, bazate pe o documentație extrem de riguroasă, vom descoperi, de fiecare dată, după expresia lui Sextil Pușcariu, tot atâtea „izbucniri ale unei intuiții înnăscute”. Portretul celui care venea „cu ghiozdanul plin de notițe”, schițat, mai târziu, de mentorul său în necrologul scris la puțin timp după dispariția sa, surprinde plastic figura savantului, dar și atmosfera de lucru care exista la Muzeul Limbii Române: „Comunicările lui erau întotdeauna întemeiate pe un material documentar bogat, pentru strângerea căruia avea o adevărată pasiune. Simțea o voluptate să-și claseze argumentele după puterea lor probatorie. Așezându-se lângă soba din sala de ședințe, își scotea ochelarii și citea fișă după fișă, lăsând să treacă pe dinaintea ochilor noștri exemplele prin care-și întemeia o argumentație, chiar când nu mai era nevoie de ea. Dar citind totul, el retrăia plăcerea descoperirilor sale. Câteodată, întreruperile noastre îl scoteau pentru moment din cumpăt. Neavând promptitudinea replicei, el venea abia în săptămâna viitoare cu argumentări nouă și mai ample. Căci grănicerul nășăudean, atât de blând în aparență, era plin

de temperament războinic atunci când critica păreri prea hazardate ale altora și mai ales când și le apăra pe ale sale. În asemenea împrejurări, fața i se îmbujora, vocea începea să treacă în registrele înalte și mâna care ținea fișa tremura ușor. Odată, pentru apărarea priorității unei idei scumpe lui, a fost gata să părăsească Muzeul. Dar s-a întors repede între noi și a continuat să dea comunicărilor și criticilor nota sa personală și să ia din toată inima parte la agapele vesele pe care le aranjam de câte ori apărea un nou volum din «Dacoromania»¹⁹⁷.

Formația sa științifică a avut ca punct de plecare studiul filologiei clasice și al limbii române la Universitatea din Budapesta, unde își susține doctoratul, în 1906, cu lucrarea *Compunerea cuvintelor românești*, scrisă în limba maghiară, publicată în același an la Bistrița. Începuturile sale publicistice sunt marcate printr-un medalion B.P. Hasdeu și o recenzie a cărții lui Sextil Pușcariu din 1905, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, apărute în revista budapestană „Nyelvtudomány”, precum și o altă recenzie a unei lucrări de I.G. Sbiera, în „Revista Bistriței”, toate în anul 1907. Studiile sale notabile consacrate istoriei limbii române continuă cu *Limbă și istorie*, publicat în 1909 în „Transilvania”, iar în anul următor, în aceeași revistă, cu articolul *Asperități sintactice*. În 1914, la recomandarea lui Alexandru Philippide, Academia Română îi publică lucrarea *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu și Codicele Marțian* (studiu și transcriere), o primă concretizare editorială a vocației sale filologice.

Plurivalența domeniilor pe care le abordează Drăganu, cu o largă deschidere, încă de la început este, așadar, impresionantă. Conștient că studiul toponimiei și al antroponimiei poate suplini lipsa izvoarelor istorice, el este absorbit de gândul de a culege numele „părților de hotar” din regiunea sa natală și de a analiza materialul onomastic într-o strânsă

¹⁹⁷ Sextil Pușcariu, *Nicolae Drăganu (18.II.1884–17.XII.1939)*, în DR, X₁, 1938–1941, p. 6–7.

conexiune cu lexicul comun. După ce publică, încă din primul număr al buletinului Muzeului Limbii Române, „Daco-romania”, un studiu intitulat *Din vechea noastră toponimie*, N. Drăganu alcătuiește, în 1928, o substanțială monografie, *Toponimie și istorie*, în care își propune să deslușească „în interesul adevărului” originea și vechimea denumirilor de localități de pe Valea Someșului de Sus. Dar edificiul cel mai impunător în acest domeniu îl constituie lucrarea *Români în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, apărută în 1933. El își extinde mult aria de investigație, prin cuprinderea întregului teritoriu unde locuiește sau ar fi putut locui, pe baza atestărilor documentare, o populație românească. Prin fructificarea datelor istorice oferite de cronică lui Anonymus și de *Gesta Hungarorum*, lingvistul clujean identifică în Pannonia nume românești de locuri și de persoane, începând cu secolul al IX-lea, iar în secolele următoare în Moravia, Galiția și în Carpații nordici. Sunt aduse astfel numeroase argumente de ordin lingvistic pentru a proba vechimea și răspândirea românilor, prin păstorit și transhumanță, în spațiul european medieval. Dincolo de explicațiile și asocierile uneori forțate, de tezele mai puțin concludente, lucrarea este, fără îndoială, opera unui mare erudit, caracterizată, nu fără o doză de severitate, dar exact, de către O. Densusianu: „Cu înlăturări de încredere exagerate în unele atestări, cu renunțarea la interpretări departe de a fi convingătoare, cartea ar fi câștigat, desigur, dar ea vorbește de atâtea ori, limpede și hotărât, pentru cunoașterea trecutului nostru”¹⁹⁸.

Ipostaza de sintactician vine să completeze profilul științific al savantului clujean, convins că „puritatea expresiunii” este condiționată, în primul rând, de „studiul inteligent al limbii actuale, în manifestările ei cele mai vii, cele mai apropiate de gândirea și rostirea spontană”¹⁹⁹. Titular al cursului de sintaxă, pe lângă cel de literatură română veche, N. Drăganu îmbrățișează această disciplină cu aceeași dă-

¹⁹⁸ „Graii și suflet”, VI, 1933–1934, p. 357–358.

¹⁹⁹ *Limba noastră*, în „Conștiința românească”, I, 1923, nr. 2, p. 2.

ruire, fiind receptiv la noile metode de analiză promovate la acea vreme. Pe lângă studiile care abordează probleme de sintaxă și de gramatică istorică – dintre care se detașează lucrarea cu titlul *Morfemele românești ale complementului în acuzativ și vechimea lor*, publicată postum, în 1943 –, ilustrul profesor năzuia să realizeze și un tratat reprezentativ de sintaxă. Din acest temerar proiect au rezultat alte două lucrări de anvergură, apărute, de asemenea, postum, în 1945: *Istoria sintaxei și Elemente de sintaxă a limbii române*.

Repudiind, astfel, stricta specializare, cu o mare disponibilitate față de elementele novatoare care se impuneau în diferitele discipline lingvistice, Nicolae Drăganu nu a fost nicidecum un diletant, indecis în a se fixa pe un anumit filon de cercetare. În fiecare dintre domeniile investigate, cu aceași sobrietate și putere de concentrare, el făcea dovada unei documentări exhaustive, succedate de o expunere adecvată, la obiect, a ideilor și a faptelor de limbă tratate.

Scrupulozitatea și spiritul minuțios care l-au caracterizat sunt detectabile, poate cel mai elocvent, în cadrul preocupărilor sale de filologie, în sensul restrâns al termenului. Critica textuală a rămas o constantă a exegezelor sale, ilustrată mai întâi cu lucrarea amintită, din 1914, consacrată celor două miscelane nord-transilvănene, în al cărei preambul scria: „Chestiunea priorității între tipăriturile și manuscrisurile cele mai vechi ale noastre este de o importanță capitală, căci cu cât se vor descoperi mai multe manuscrise vechi, din cari se va putea reconstrui prototipul originalului, respective al traducerii originale, cu atât mai ușor se va rezolvi definitiv și se va putea constata data când am început a scrie, respectiv a traduce cărți în românește”²⁰⁰. Recenzarea cu promptitudine a unor contribuții referitoare la începuturile scrisului în limba română reprezintă, în chip firesc, opțiunea clară a cercetătorului pentru cunoașterea și evaluarea stadiului atins în epocă de cercetarea literaturii noastre vechi.

²⁰⁰ *Două manuscrise vechi: Codicele Todorescu și Codicele Marțian* (studiu și transcriere), Edițiunea Academiei Române, București & Leipzig & Viena, Librăriile Socec & comp. și C. Sfetea, 1914, p. 8.

Sunt comentate, cu mult simț analitic, mai ales în „Daco-romania”, volume, studii și ediții de texte semnate de autori precum Andrei Bârseanu, I. Bianu, Bitay Árpád, Nicolae Cartoian, Gh. Ciuhandu, Em. Grigoraș, N. Iorga, Constantin I. Karadja, Al. Procopovici, Sextil Pușcariu, Iacob Radu, Mario Roques, Al. Rosetti, Dan Simonescu ș.a. Multe dintre recenziile sale au, de fapt, configurația unor articole de sine stătătoare, nu numai prin extensia lor, ci și prin percutanța punctelor de vedere avansate.

Contribuțiile aduse la clarificarea unor aspecte necunoscute sau controversate ale vechiului scris românesc sunt remarcabile prin acuitatea și concretețea demonstrației, cercetarea de istorie literară având, în primul rând, o componentă filologică – textologică și lingvistică –, complinită de o perspectivă comparatistă și culturală. Majoritatea studiilor sale filologice, dotate, în subsidiar, cu transcrieri, reproduceri de filigrane, facsimile sau glosare, sunt analize aplicate pe texte, investigații profunde ale fenomenului literar medieval, între care se înscriu *Calvinismul și literatura românească* (1916), *Un pasaj din Evangheliarul de la 1560–61 al lui Coresi rău înțeles până acum* (1921), *Un fragment din cel mai vechi molitvenic românesc* (1922), *Catehisme luterane* (1922), *Cea mai veche carte rákóczyană* (1922), *Pagini de literatură veche* (1923), *Manuscrisul Liceului Grăniceresc „G. Coșbuc” din Năsăud și săsismele celor mai vechi manuscrise românești* (1923), *Codicele pribeagului Gheorghe Ștefan, voievodul Moldovei* (1925), *Despre ce Psaltire și Liturghie vorbește Pavel Tordași la 1570?* (1926), *Versuri vechi* (1926), *Cea mai veche „slavoslovie” (doxologie) românească* (1929), *Un manuscris calvino-român din veacul al XVII-lea* (1936), *Un manuscris de apocrif religios ardelean din sec. al XV-lea?* (1938) etc.²⁰¹ Fiecare studiu în parte este o contribuție efectivă la elucidarea unei probleme spinoase, o tentativă de a explora terenuri necunoscute până atunci. Cercetătorul este un descoperitor prin definiție, un filolog

²⁰¹ Pentru bibliografia scrierilor lui N. Drăganu, vezi DR, X₁, 1938–1941, p. 169–183, și CL, XXIX, 1984, nr. 2, p. 116–121.

care se simte în permanență atras de textul inedit, de manuscrisul aparent anodin, dar care poate ascunde informații prețioase pentru literatura veche.

O solidă cercetare monografică, apărută în volumul IV din „Dacoromania”, îi este dedicată umanistului ardelean Mihail Halici, cu o proiecție asupra istoriei culturale din secolul al XVII-lea²⁰². El întreprinde aici un excurs amplu în literatura barocă transilvană, în care sunt examinate, mai întâi, biografia acestei familii de cărturari români, cântecele calvine și psalmii versificați copiați de Mihail Halici senior în jurul anului 1640, încercările literare ale lui Mihail Halici, fiul, cel care se considera „nobilis romanus civis”, precum și raporturile sale cu Valentin Franck von Franckenstein și cu Francisc Páriz Pápai. Studiarea cunoscutului lexicon bănățean *Anonymus Caransebensiensis*, căruiua îi găsește un model latino-maghiar, îi sugerează o serie de elemente în favoarea atribuirii textului aceluiași Halici junior, deși își dă seama că „mai plutește o mică umbră de îndoială” asupra acestei paternități. Această ezitare s-a dovedit întemeiată prin prisma cercetărilor care au urmat asupra acestui dicționar bilingv al limbii române, însuși Drăganu devenind ulterior mai rezervat în legătură cu acest subiect.

Vocația sa pentru epoca veche și-a găsit deplina confirmare prin publicarea, în 1938, în limba franceză, a studiului de sinteză intitulat *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIIIe siècle*²⁰³. Compartimentată în patru secțiuni cronologice (*Înainte de secolul al XVI-lea, Secolul al XVI-lea, Secolul al XVII-lea și Secolul al XVIII-lea*), lucrarea este o retrospectivă succintă a literaturii medievale și premoderne transilvănene, privită în contextul fenomenului cultural național. N. Drăganu își propune, astfel, să realizeze o panoramă reprezentativă, căreia îi

²⁰² Mihail Halici (*Contribuție la istoria culturală românească din sec. XVII*), extras, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1926.

²⁰³ A apărut într-un volum colectiv, editat de Academia Română, cu titlul *La Transylvanie. Ouvrage publié par l'Institut d'Histoire Nationale de Cluj*, Bucurest, p. 599–665 (și în extras).

trasează drept repere primele manifestări de „literatură bizantină mijlocită de lumea slavă” și ajunge până în jurul anului 1780, „dată la care se poate fixa începutul literaturii nouă românești”. Modelul său mărturisit este *Istoria literaturii române. Epoca veche* a lui Sextil Pușcariu, a cărei primă ediție o va recenza, elogios, în „Dacoromania” din 1921. Autorul va îmbrățișa din aceeași perspectivă „evoluționistă”, ca și predecesorul său, studiul istoriei literare, concepută în strânsă interdependență cu dezvoltarea limbii literare. Sunt trecute în revistă aspecte susceptibile de interpretări în privința originilor scrisului în limba română, precum și a rolului pe care l-au avut o serie de centre culturale în dezvoltarea tiparului. Este surprinsă, totodată, și activitatea de promovare a cărții manuscrise, autorul având în vedere atât textele religioase (biblice, liturgice, predici), cât și literatura populară (apocrifă, hagiografică, didactică, distractivă și de prevestire). În același timp, el reevaluează figuri de cărturari, cvasianonimi până atunci, ignorați, în general, de istoriografia noastră literară, între care Ioan Zoba din Vinț, Gheorghe Buitul, Gavril Ivul, Mihail Halici, Teodor Corbea, Radu Tempea, Gherontie Cotorea sau Dimitrie Eustatievici Brașoveanul. Nu puține goluri ale istoriei literare erau acoperite prin repunerea acestora în circuit, ceea ce dovedea vitalitatea culturii din acest spațiu, ale cărei potențe latente vor izbucni plenar prin fenomenul numit Școala Ardeleană. Preocupat de elucidarea unor probleme de filiație a textelor românești sau a ecourilor influenței calvine în literatura veche, autorul pune în evidență, cu probitate, interferențele culturale româno-maghiare care au favorizat ecloziunea fenomenului autohton.

Trebuie remarcat faptul că formația sa și-a pus amprenta, în planul descriptiv-analitic, asupra modului de concepere a acestei sinteze, istoria literară constituind, pentru Nicolae Drăganu, „o formă de cultură filologică”²⁰⁴. El se angrenase, de fapt, încă de la primele articole publicate, în

²⁰⁴ Marin Bucur, *Istoriografia literară românească de la origini până la G. Călinescu*, București, Editura Minerva, 1973, p. 186.

febra discuțiilor care se declanșaseră atunci, nu o dată polemică, în legătură cu localizarea și datarea textelor rotacizante, precum și cu identificarea curentului cultural care a determinat apariția primelor traduceri de cărți religioase în limba română.

Este semnificativ faptul că N. Drăganu și-a revizuit pe parcurs unele opinii, depășind închistarea și refuzând să rămână adeptul unei teorii unice, imuabile. Astfel, dacă la începuturile sale aderase la teoria husită, lansată de N. Iorga și împărtășită, mai apoi, de Sextil Pușcariu, I.-A. Candrea, Alexe Procopovici și I. Bianu, el renunță în sinteza din 1938 la aceasta, înclinând pentru o „conciliere” a diverselor teorii. Unele texte traduse pot fi puse sub influența luterană, altele sub cea calvină, după cum în alte cazuri (apocrifele, de exemplu) crede că ar trebui să acceptăm o inițiativă internă. La fel, dacă într-un studiu din 1922²⁰⁵ pleda pentru transliterație în reproducerea textelor vechi, peste câțiva ani va adopta, fără rezerve, metoda transcrierii fonetice interpretative, însoțită neapărat și de facsimile, ceea ce va corespunde astfel „atât exigențelor științifice, cât și necesităților practice”²⁰⁶.

În privința locului în care s-a efectuat transpunerea textelor rotacizante, el adoptă, în 1914, o soluție de compromis între punctele de vedere exprimate de Iorga și, respectiv, de S. Pușcariu, considerând că traducerea acestora s-a efectuat în Maramureș de către un călugăr de origine bihoreană. În 1924, într-o amplă recenzie la o lucrare a lui Thót-Szabó Pál, el atribuie traducerea unui sas din regiunea Bistriței, refugiat apoi în Moldova²⁰⁷, pentru ca în *Histoire...* să opteze pentru sudul Transilvaniei. Drăganu susține că textele rotacizante ar fi copii moldovenesti după originalele sud-ardelenești, fără rotacism, din care descind, deopotrivă, și tipăriturile coresiene. Subliniem că localizarea în Moldova

²⁰⁵ *Critica științifică în filologia noastră actuală*, în AIIN, I, 1922, p. 363–378.

²⁰⁶ *Transcrierea textelor chirilice*, în „Hrisovul”, I, 1941, p. 56.

²⁰⁷ DR, III, 1924, p. 927–929.

a c piilor a fost validată, în parte, de cercetările filologice actuale.

Datarea vechilor texte este abordată, mai precaut, de către N. Drăganu, traducerea celor rotacizante fiind plasată aproximativ în prima jumătate a secolului al XVI-lea, iar a unora dintre c r ile coresiene (*Tetraevanghelul*, *Apostolul*, *Psaltirea*) la sf r itul deceniului  ase al aceluia i secol.

Nu vom insista asupra unor ipoteze mai pu in credibile, emise de filologul clujean, cum ar fi cele despre originea străină a traducătorului, eventual a copistului, despre presupusul rol pe care l-ar fi jucat Despot-Vodă, în colaborare cu sa ii, în copierea textelor în Moldova, despre vechimea originalului *Molitvenicului Mar ian* sau despre încadrarea unor manuscrise din secolul al XVII-lea (*Codicele Todorescu*  i *Mar ian*, *Codicele de la Ieud*)  n secolul anterior. Alte opinii ale sale însă, precum cele referitoare la descinderea *Catehismului Mar ian* din cel coresian, la provenien a cazaniilor din *Codicele Todorescu* din textele coresiene corespunzătoare din *Cazania a II-a* din 1581, cu privire la legăturile lui Coresi cu tipografia honterian  sau indicarea locului de tipărire a *Fragmentului Todorescu* la Cluj  i nu la Oradea, au fost legitimate de cercetările ulterioare.

Fenomenul cultural este abordat, a adar, pe parcursul acestui compendiu de istorie literară transilvăneană, dintr-o perspectivă predominant filologică, f c ndu-se în permanen t  apel la realitatea textuală. Faptul de limbă este adus adesea în sprijinul ipotezelor  i al datelor de istorie literară. De altfel, într-un capitol introductiv, rămas nepublicat, la *Cursul de istorie a literaturii române vechi*²⁰⁸, N. Drăganu  i expune principiile metodologice, integr nd istoria literară în filologie, căreia  i conferă, în spirit neogramatic, o sferă atotcuprinzătoare: „Istoria limbii  i a literaturii fac parte din filologie. (...) C nd studiem deci istoria limbii  i a literaturii pe bază de texte pe care le cola ion m, stabilim, interpretăm  i criticăm, fix ndu-le vechimea, originalitatea, valoarea etc.,

²⁰⁸ BAR Cluj, ms. rom. 1100.

întrebuințăm metode filologice, facem filologie, fie că o înțelegem pe aceasta în sensul ei obișnuit, ori în cel mai strâmt”.

Fără a avea amploarea sintezelor lui Nicolae Iorga sau ale lui Nicolae Cartoian, *Istoria literaturii române din Transilvania de la origini până la sfârșitul secolului al XVIII-lea* (nu demult reeditată după manuscrisul autograf în versiunea românească, originală, alături de cea franceză, tipărită inițial)²⁰⁹ rămâne ca o lucrare de referință, sistematică și riguros concepută, care nu și-a pierdut încă utilitatea.

²⁰⁹ *Istoria literaturii române din Transilvania de la origini până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIIIe siècle*, ediție îngrijită, prefață și note de Octavian Șchiau și Eugen Pavel, Cluj, Editura Clusium, 2003.